

нина од смртта на Гоце Делчев, односно 4 Мај 1904 година. Придружниот текст точно го определува значењето на Гоце Делчев како предводник и апостол на македонското национално ослободително движење. Текстот во реверсот го именува авторот на медалјонот и изнесените фигури симболично ја претставуваат Бугарија (во патетична поза) и Македонија (во подредена поза). Интересно е тука што покрај фигурата на Македонија стои штит, на кој е претставено македонското лавче. Придружниот текст ја нотира состојбата во односите помеѓу Македонија и Бугарија во 1904 г. Секако дека ковањето на медалјонот се дозволило со вметнување на ваков еден текст. Од друга страна, потребно е да се истакне дека Бугарија во текот на 1903—1904 година не била толку „загрижена“ за слободата на Македонија, бидејќи на дипломатски план заклучувала согласувања со Турција и балканските држави, кое не одело во интерес на слободата на Македонија.

Овој медалјон на Гоце Делчев уште повеќе го нагласува изнесеното за признанието и величината што тој го добил од македонскиот народ, за популарноста што ја уживал сред поробените македонски маси. Освен тоа, и овој медалјон има големо музејско значење и ќе придонесе за поевидентно и поавтентично претставување големото дело на Гоце Делчев.

Р. КИРЈАЗОВСКИ

ЗА РОМАНСКАТА ПРОПАГАНДА ВО МАКЕДОНИЈА

Во втората половина на минатиот век, покрај грчката, бугарската, српската, и романската буржоазија пројавува интересирање за Балканот, односно за Македонија. За разлика од првите три, романската држава немала некои територијални претензии кон Македонија. Тоа е причината што методите на романската пропаганда многу се разликуваат од методите и од средствата на другите пропаганди. Нејзиното интересирање за Балканот и Македонија можеме да го објасниме со тоа што, како скороослободена држава, сакала да се чувствува нејзиното присуство на Балканот и тоа да ѝ послужи како адут при решавањето на нерешените прашања со Турција и со своите соседи.

Основна цел на романската пропаганда во Македонија била придобивање на влашкото население. Ова население, распространето во разни делови на Македонија¹⁾ и на Балканот, се спомнува

¹⁾ Theodor T. Burada, *Cercetari despre Scoalele romanesci din Turcia*, Bucuresti, 1890. Населени места со Власи во Македонија: Битола, Магарево, Трново, Гопеш, Маловиште, Крушово, Охрид, Клисуре, Невеска, Ресен, Блага, Псодеери, Рупишта, Грамошта, Црна Река, Воден, Мориово, Бер, Суви ливади, Влашки Ливади, Ливади, Граматиково, Трстеник, Кукуш, Серез, Цумаја, Рамна, Алистрати, Доксатес, Пештени, Лерин, Чеган, Фуштани, Нотија, Извори и др.

под многубројни имиња: Куцовласи, Каравласи, Власи, Каракачани, Качауни, Цинцари, Аромани и др. Кај нас во Македонија повеќе се употребува името Власи.²⁾

За потеклото на Власите постојат разни и контрадикторни теории. Според теоријата на романските историчари, Власите се преселени римски колонисти од Италија на Балканот во II век пред н.е.³⁾

Грчките теоретичари за потеклото на Власите се делат во две групи. Во првата спаѓаат оние што тврдат дека Власите водат потекло од Дакија (П. Арвантинос, К. Папаригопулос, Н. Веис и др.), а втората ја сочинуваат оние што ја порекнуваат теоријата на првите и тврдат дека Власите се староседелци, односно автохтони на грчките земји, односно потомци на старите Грци (К. Кума, М. Хрисохоу, Спирос Папагеоргиу, К. Николаидис, А. Керампулос, Т. Кацуѓјанис и др.⁴⁾

Како за потеклото, така и за бројот на Власите во Македонија постојат контрадикторни статистики. Грците од разбирливи причини го намалуваат фактичкиот број, додека Романците го зголемуваат. Како најблиска до вистината може да се смета статистиката на германскиот професор Вајганд. Според неговата статистика, во Македонија заедно со мегленските Власи, имало 76.405 души.⁵⁾

Власите, како и Македонците и другите националности што се наоѓале под турска власт, до втората половина на XIX век биле под влијание на грчката духовна култура. Тие се опишувале и се воспитувале во грчките училишта. Тоа било условено од општествената и од економската положба на покореното христијанско население од турската власт. Оваа положба го принуди христијанското население од разни националности да биде поврзано со грчката црква.

Цариградската патријаршија, користејќи ја оваа положба, а врз основа на привилегиите што ги имала добиено од Високата Порта, успеала до тоа време да ја презема врз себе улогата на заштитник на интересите на христијанското население под турска власт. На оваа релација треба да се бараат и објаснат причините за врските меѓу христијанското население и грчката црква.

Во редот на новосоздадената граѓанска класа во Македонија значителен дел биле Власи. Борбата што ја водело македонското граѓанство во втората половина на минатиот век против фанариотското духовно ропство, не можело да нема влијание и врз влашкото население.

²⁾ Д-р Крсте Битоски, Дејноста на Пелагониската митрополија (1878—1912) Скопје, 1968 стр. 132.

³⁾ Д-р Крсте Битоски, исто дело, стр. 132.

⁴⁾ Τηλέκ. Μ. Κατσουγιάννη, περί των Βλάχων των Ἑλληνικῶν Χορών. Θεσσαλονίκη 1964.

⁵⁾ Крсте Битоски, цитирано дело, стр. 133.

Така во тоа време, напоредно со другите, се појавило и влашкото движење кое цели 50 години ќе води борба против фанариотите, односно за оттргнување на влашкото население од грчкото духовно ропство, преку отворање училишта и цркви и формирање посебни црковно-училишни општини.

Првото организирано истапување на Власите против фанариотското духовно ропство и изградување на програмски начела на влашкото движење се појавило во 1860 година во Букурешт.

Од редовите на Власите-печалбари од Македонија што се наоѓале во Романија, во 1860 година, во Букурешт основале комитет за национална романска пропаганда под раководство на браќата Гога од Клисура, Костурско, Зису Сидери од Серез, М. Микулеску од Трново и Тома Трикоти од Крушево.

Комитетот на својата прва седница изработил и објавил манифест во кој биле изнесени програмските начела и целите на романското движење надвор од границите на Романија. Комитетот го повикал влашкото население да го отфрли грчкото духовно ропство, да ги напушти грчките и да формира романски училишта.

Во манифестот, покрај другото, се вели: „Македоно-романскиот комитет ја презеде врз себе задачата да го воведо националниот јазик во сите романски градови и села, така што еден ден да видиме 14 милиони Романци да имаат еден главен и единствен литературен јазик, кој не може да биде друг, освен оној од Дачија-Трајана, а кој, спореден, по убавина го достигна и италијанскиот јазик. Но, за постигање на таа цел, Комитетот бара помош од сите и, според можностите, од секој поединечно. Ве повикува да формирате и вие такви комитети насекаде каде што има повеќе собрани Ароманци, комитети што ќе бидат цврсто поврзани со централниот Комитет во Букурешт, да работиме заедно за да успееме во големата национална цел.⁶⁾

Како што се гледа од самиот манифест, Комитетот се сметал за централно раководство на сите комитети што требало да бидат формирани на теренот, односно да ја преземе во свои раце улогата на раководител на романската пропаганда, односно влашкото движење. Меѓутоа, од документите можеме да заклучиме дека силите на Комитетот за еден таков потфат биле недоволни и, поради тоа, многу брзо, можеме да тврдиме дека уште од почетокот, раководството на тоа движење, го презела во свои раце романската влада.

Отворањето на училишта, подготовката и наградувањето на наставниот персонал, опремувањето на училишните згради со школски инвентар, снабдувањето со школска, верска и друга пропагандна литература — барало големи материјални средства, кои месното влашко население не можело да ги поднесе. Поради тоа,

⁶⁾ BUCULUM № 3/1863.

финансирањето на целокупната дејност на романската пропаганда ја презела во свои раце романската влада.

На седницата на романската влада одржана на 23 декември 1863 година била донесена одлука да се издвои посебен годишен буџет за финансирање на романската пропаганда во Македонија.⁷⁾ За 1864 година биле отпуштени 14 000 леи. Најголемата заслуга за издвојувањето посебен буџет за влашкото движење во Македонија, секако, му припаѓа на новоизбраниот министер за просвета при романската влада, Д. Болинтенеану.

Од 1864 па сè до 1912 година, според официјалните статистики, романската влада го финансирала влашкото движење со 16 818 103 леи.

ОДОБРЕН БУЏЕТ ОД РОМАНСКАТА ВЛАДА ЗА ВЛАШКИТЕ УЧИЛИШТА⁸⁾
во Леи

Година	Одобрен буџет во леи	Дополнително одобрен буџет	Година	Одобрен буџет	Дополнително одобрен буџет
1870	14.000		1892—1893	450.000	
1871	10.000		1893—1894	525.000	
1872	10.000		1894—1895	525.000	
1873	10.000		1895—1896	525.000	
1874	10.000	7000	1896—1897	525.000	20.000
1875	10.000	7000	1897—1898	525.000	13.000
1876	10.000		1898—1899	525.000	—
1877	21.000		1899—1900	525.000	199.643
1878	21.000		1900—1901	530.000	18.453
1879—апр. 1880	21.000	8000	1901—1902	547.029	—
1880—1881	32.000		1902—1903	328.500	6.249
1881—1882	72.000		1903—1904	331.500	51.359
1882—1883	80.000		1904—1905	410.285	22.152
1883—1884	80.000		1905—1906	590.000	231.973
1884—1885	80.000		1906—1907	857.031	108.013
1885—1886	81.000		1907—1908	870.000	466.840
1886—1887	144.500		1908—1909	870.000	336.482
1887—1888	144.500		1909—1910	870.000	11.408
188—1889	144.500		1910—1911	870.000	69.547
1889—1890	145.400		1911—1912	760.373	35.877
1890—1891	180.000		1912—1913	756.173	42.616
1891—1892	250.000				

⁷⁾ Фонд: Ministerul instruc. publice, dosar 458/64, AE: 2263—2264.

⁸⁾ Види: Aleksandre Rubin, Les Roumains de Macédoine, Bukurest, 1913.

Износот на годишниот буџет за романската пропаганда, зависел од успехот во отворањето училишта и во придобивањето поголем број ученици, кое пак било условено од односот на турската власт спрема неа.⁹⁾

Во врска со прашањето за отворање училишта во Македонија, во март и април 1864 година романската влада одржала две седници во кои било решено да се отвори романско училиште во с. Трново—Битолско¹⁰⁾ За учител и раководител на ова, прво влашко училиште во Македонија, бил поставен Димитри Атанасеску.

Врз основа на споменатите одлуки на романската влада, на Димитри Атанасеску му биле дадени потребните парични средства (за плата, кирија и др.) и патни исправи за Македонија. Така, во учебната 1864—1865 година почнало да работи првото романско училиште.

Според првиот извештај на Димитри Атанасеску доставен до Министерството за просвета на Романија, во влашкото училиште во с. Трново во учебната 1864/65 година биле запишани 25 ученици од кои 15 редовно ја следеле наставата¹¹⁾

На отворањето на влашките училишта во Македонија се спротивставила грчката црква преку пелагонискиот митрополит во Битола. Грчката црква, како што е познато, врз основа на добиените привилегии од Портата, се сметала како единствен духовен господар на потчинетата христијанска раја, а како експонент на интересите на грчката буржоазија, преземала сè да го елиминира негрчкото население. Секој обид што им се спротивставувал на тие цели го прогласувале за ерес. Пелагонискиот митрополит интервенирал кај турските власти во Битола и побарал влашкото училиште во Трново да биде затворено. Битолскиот валија го исполнил барањето на грчкиот митрополит со мотивација дека за отворањето на училиштето не било издадено потребното одобрение од надлежните органи при турската влада¹²⁾

Против одлуката на турските власти во Битола за затворање на влашкото училиште во Трново жителите од истото село и родителите чиито деца учеле во тоа училиште поднеле жалба. Во жалбата тие ги осудувале дејноста и интригите на грчкиот митрополит и побарале да се повлече одлуката. Во жалбата, покрај другото, тие категорички изјавиле дека своите деца исклучително сакаат да ги учат во влашко училиште¹³⁾

За решавањето на спорот, односно за повлекувањето на одлуката на турските власти во Битола, била потребна дипломатска интервенција и да се реши на релација Цариград—Букурешт. Така,

⁹⁾ Види: прилог пороге.

¹⁰⁾ Фонд: Ministerul instr. publice, dosar 552/64, AE: 2272, 2273, 2274.

¹¹⁾ исто, Dosar 552/64, AE: 2291—94.

¹²⁾ цитиран фонд; Dosar 552, AE: 2291—94—95.

¹³⁾ исто, AE: 2295.

по налог на романската влада, романскиот дипломатски претставник во Цариград Д. Долеску интервенирал кај Портата и побарал одлуката за затворање на училиштето во Трново да биде повлечена и да се донесе нова за продолжување на неговата работа. Барањето на романскиот дипломат било прифатено и со тоа грчката црква ја изгубила првата битка со влашкото движење во Македонија.

И покрај тоа, грчката црква не го положила оружјето. Со средствата што ѝ стоеле на располагање презела сè да го спречи ширењето на романската пропаганда. Било потребно законски и официјално да се реши проблемот. Тоа било постигнато во септември 1878 година, во времето кога меѓународната положба на Турција била поволна за романската дипломатија да издејствува едно такво решение.

Војната што ја водела Турција со Грција за заштита на своите интереси, здобивањето на Бугарија на својата независност, критската криза и другите војни што ги водела Турција во тоа време — создале една нова ситуација во која пријателството на Романија за Турција било важно и нужно. Романската влада успеала да ја исползува оваа ситуација. Со дипломатски акции издејствувала наредба од Портата доставена до валиите во Солун и Јанина со која им се давало право на Власите да отворат свои училишта.

Во наредбата од септември 1878 година, меѓу другото, се вели:

„Портата се запознала, од една страна, дека Романците од Епир, Тесалија, Македонија, Трикала, Јанина и Скодра имаат желба да се школуваат на својот јазик, а од друга страна грчкиот клер, заблуден од длабоката темнина, врши притисок во горните места и им прави пречки на романските учители. Бидејќи нашата Империја никому не дозволува да го спречува патот кон културата, се наметна потребата од издавање на оваа наредба и бара да се стави на знаење на службениците што се под Вашата влас никому да не се дозволува да врши притисок и да не бидат против културата и писменоста и, кога тоа ќе се појави, да им помагаат на романските учители.“¹⁴⁾

По издавањето на оваа наредба, отворањето на нови влашки училишта веќе не било тешко, а работата на самите учители станала полесна.

Во 1867 година било отворено второ влашко училиште, во селото Авдела, од Апостол Маргаритис.¹⁵⁾

Дејноста на Апостол Маргаритис во влашкото движење во Македонија почнува уште во 1862 година, во Клисура — Костурско. Тогаш, како учител по грчки јазик во грчкото училиште, се

¹⁴⁾ Vasile Diamandi, „Romani din Peninsula Balcanica”.

¹⁵⁾ цитиран фонд, Dosar № 429/68, AE: 2367.

обидел да го внесе и влашкиот јазик во истото училиште. Тоа негово настојување било спречено од грчките црковни власти, поради што, тој го напуштил грчкото училиште и тргнал во Цариград, каде што со помошта на романскиот дипломатски претставник успеал да издејствува дозвола за отворање на влашкото училиште во Авдела.¹⁶⁾

Дејноста на Апостол Маргаритис во ширењето на влашката пропаганда во Македонија е од големо значење. Маргаритис е првиот инспектор на влашките училишта во Македонија.

Отворањето на влашки училишта во Македонија ја наложило потребата од подготвување на наставен персонал што ќе дејствува и работи во поинакви и посложени услови отколку што суштествувале во тогашна Романија. Влашкиот учител не бил само педагог, туку и реализатор на едно движење што се диригирало и се раководело надвор од границите на Македонија. Тој не само што требало да биде готов да ги решава секојдневните специфични училишни проблеми, туку и да умее да го издржи притисокот од добро искусната пропагандна машина на грчката црква.

Согледувајќи ја оваа потреба, романската влада на својата седница одржана во јули 1865 година донела решение во Букурешт да се основе посебна школа со интернат, наречена Македонски институт, со задача исклучително да подготвува наставен персонал за влашките училишта во Македонија.¹⁷⁾ За директор на школата бил поставен Масиу.

Најголема заслуга за развитокот на оваа школа во Букурешт му припаѓала на архимандритот Аверкие, кој подоцна бил назначен за нејзин директор.

На спомнатата седница на романската влада, исто така, било решено да се испрати архимандритот Аверкие во Македонија со задача да доведе деца за школување во школата¹⁸⁾

Архимандритот Аверкие, снабден со 4 000 леи и со потребните документи, тргнал во Македонија, успешно ја извршил задачата, при што во Букурешт довел деца од разни места на Македонија.

Во 1867 година Министерството за просвета при романската влада решило да го зголеми бројот на учениците во Македонскиот институт, за која цел уште еднаш го испратил архимандритот Аверкие во Македонија да доведе нови ученици.¹⁹⁾

Со доведените ученици од Аверкие и со оние што биле примени од редовите на влашката емиграција во Романија, по две години, бројот на учениците се зголемил на 40.

¹⁶⁾ цитиран фонд, Dosar № 1313/65, AE: 2309.

¹⁷⁾ исто, Dosar № 1313, AE: 2304—305.

¹⁸⁾ исто, Dosar № 1313/67, AE: 2304—305.

¹⁹⁾ цитиран фонд, Dosar № 430/67, AE: 2477—78, 2485.

За прием во училиштето, кандидатот требало да исполнува неколку услови: да не е постар ниту помлад од 12 до 14 години, да потекнува од Македонија, да има согласност на своите родители, да потпише изјава дека по завршувањето на училиштето ќе се врати во Македонија и ќе се прифати да работи како влашки учител и др. Трошоците за доаѓање и враќање од Македонија до Букурешт и обратно, како и трошоците за време на школувањето ги сносела романската влада.

Наставната програма на училиштето била приспособена според образовната подготовка на учениците доведени од Македонија. Поради тоа што учениците не знаеле романски јазик, во почетокот ја учеле романската азбука, односно романската писменост. По описменувањето, ги учеле предметите: романски, латински, француски и грчки јазик, историја, сметање, физика, краснопис, географија и веронаука.²⁰⁾

Условите под кои влашкиот учител требало да ја извршува својата мисија во Македонија налагале тој да биде оспособен дури и со оружје да им се спротивстави на своите противници. Поради тоа, во училиштето била воведена и обука за ракување со огнено оружје. Наредба за воведување на тој предмет, во согласност со Министерството за војска при романската влада, издало Министерството за просвета.²¹⁾

Во 1869 година излегла првата генерација учители за влашките училишта во Македонија. Директорот на ова училиште, со писмо од 25 јуни 1869 година, го известил министерот за просвета дека Романците надвор од Дунав имаат голема желба за учење на романски јазик. За исполнување на таа желба, Македонскиот институт во Букурешт има осум ученици што завршиле трети клас и се оспособени за извршување на задачата. Во продолжение директорот бара од министерот одобрение, пари и патни исправи за заминување во Македонија на следниве лица: Пачура В., Попилјану Никола, Теодоријану Апостол, Гога Стерјо, Попеску Димитри, Георгеску Димитри, Киријаку Ј. и Томеску Јане²²⁾

Школата работела до 1871 година, кога со одлука на романската влада била расформирана, а нејзините ученици го продолжиле своето школување во две гимназии во Букурешт. Причините за ова укинување не ни се познати. За време на нејзиното дејствување се одиграле некои настани што може да се сметаат за една од причините за неговото укинување. Имено, група граѓани од

²⁰⁾ цитиран фонд, Dosar № 430/67, AE: 2855.

²¹⁾ Цитиран фонд; Dosar № 430/67, AE: 2992—2994.

²²⁾ исто, Dosar № 742/68, AE: 3528—29.

Букурешт му се пожалиле на министерот за просвета затоа што ученици од школата со оружје го нападнале Гркот Агапис.²³⁾ Во еден друг документ читаме дека седумнаесет ученици од истата школа на 17 септември 1868 година доставиле писмена жалба до министерот за просвета со која бараат директорот на школата архимандритот Аверкие да биде отстранет од должноста директор, бидејќи има лош однос спрема учениците, одржувал тајни врски со Грците, од кои бил поткупен да ја ликвидира школата, пишувал писма до разни лица во Македонија во кои ги советува да не ги праќаат своите деца да се школуваат во Букурешт, вршел разни злоупотреби со материјални средства, во училиштето не примал деца од влашки, туку од грчки семејства, и покрај тоа што тие не ги исполнувале предвидените услови²⁴⁾.

Врз основа на тие судири и обвинувања, министерот за просвета, со акт од 21 октомври 1868 година, го разрешил Аверкие и за директор на училиштето во Букурешт го поставил Н. Флореску.²⁵⁾

Од тоа што романскиот крал Карол I издал наредба да се суспендира одлуката на министерот за просвета за отстранување на Аверкие и за негово повторно именување за директор на школата²⁶⁾, можеме да претпоставиме колку било силно влијанието на Аверкие меѓу влашкото население во Македонија и колкава била неговата заслуга за развитокот на влашкото дело во Македонија.

На оваа школа се задржавме релативно повеќе бидејќи сметаме дека таа одиграла пионерска улога во развитокот и зајакнувањето на романската пропаганда во Македонија. Школата ја пополнила празнината што се јавила уште во почетокот при отворањето на училиштата. Учениците што излегле од таа школа биле распоредени како учители во разни места на Македонија.

Со разрешувањето на проблемот за наставниот кадар и други проблеми сврзани со отворањето влашки училишта надвор од границите на Романија, во Македонија од 1864 до 1881 година биле отворени следниве училишта:

²³⁾ Исто, исто, АЕ: 2614—21.

²⁴⁾ Цитиран фонд; Dosar № 430/67, АЕ: 2940.

²⁵⁾ Исто, исто, АЕ: 2989.

²⁶⁾ Исто, Dosar № 742/68, АЕ: 3414.

МАШКИ ОСНОВНИ УЧИЛИШТА

МЕСТО	година	Оснивач и раководител
Трново	1864	Димитри Атанасеску
Гопеши	1865/66	Димитри Космеску
Клисура	1868	Апостол Маргарити
Охрид	1868	Г. Томара
Каливи — Берско	1870	Д. Бодрелеану
Крушево	1868	Стерјо Ционеску
Невеска	1875	Г. Ионеску
Битола	1878	П. Фунду, Л. Дума, Г. Пердики
Маловиште	1880	Гушо Папа-Коста
Рупишта	1880	Василаки Хаџи-Стерјо
Магарево	1880	Албелеану
Нижополе	1881	Гуша Ниополеану
Ресен	1889	Р. Фунда

ЖЕНСКИ УЧИЛИШТА

Битола	1881	?
Охрид	1879	Агатија Апостолеску
Крушево	1879	Викторија Петреску
Гопеши	1879	Елиса Н. Космеску
Клисура	1881	Александрина Католеану
Маловиште	1881	Венера Кирку
Солун	1881	Антонеску ²⁷⁾

Во 1880 година во Битола била отворена првата влашка гимназија во Македонија. За нејзин директор бил поставен Иоан Георгиади, а за професори В. Глодариу и Р. Корвин. Во гимназијата бил отворен интернат во кој учениците добиле бесплатно сместување и храна. Гимназијата работела до 1912 година со седум класа. Оваа гимназија ја пополнила празнината што се појавила по укинувањето на специјалната школа во Букурешт. Од учениците што го завршиле школувањето во неа, биле оспособени за влашки учители и поставени во разни влашки училишта во Македонија.

Женско училиште за младинки во овој град било отворено во 1893 година, во 1902 година кон тоа училиште била приклучена една стручна паралелка.

Во Солун работела една виша влашка трговска школа основана во учебната 1899—1900 година, со седум паралелки.

²⁷⁾ Theodor T. Burada, CERCETARI DESPRE SCOALELE ROMANESCI DIN TURCIA, Bukuresti 1890.

Така, до 1899 година во Македонија биле отворени 21 влашки училишта во кои во учебната 1888/89 и 1889/90 учеле 1 233 ученици²⁸⁾, а во учебната 1889/90 година — 1 640 машки и женски ученици, или за 401 ученик повеќе.

Најголем успех во ширењето на влашката школска мрежа, за нејзиното организационо поставување и зацврстување, опремување на училиштата со инвентар, литература и друго, зацврстување на внатрешната дисциплина на учениците и учителите — е постигнат дури во 1900—1902 година, благодарение на мерките што ги презел тогашниот министер за просвета на романската влада Спиру Харат.

До 1898 година организацијата на влашкото движење во Македонија му била препуштена на Апостол Маргаритис, кој не можел да одговори на една таква сложена и одговорна работа. Поради тоа споменатиот министер Спиру Харат, на 21 септември 1898 година, издал наредба за организационо средување на влашките училишта во Македонија.

Со оваа наредба било регулирано прашањето за наградување на наставниот персонал. Износот на наградата на учителот бил условен од бројот на жителите на селото или градот каде што работел односниот учител, од успехот на учениците, годините поминати како влашки учител во Македонија, бројот на учениците што успеал да ги запише и го завршиле училиштето. Според наредбата, влашкиот учител материјално бил заинтересиран да придобие што поголем број ученици. Решение за исплатување на припадностите на учителите донесувал министерот, по увидот на главната книга на училиштето и по извештајот потврден од романските конзуларни власти.

Раководителите на училиштата биле должни најдоцна до 1 ноември 1898 година да достават до Министерството за просвета детален извештај за положбата на своето училиште, список на учениците, список на учениците што редовно ги следеле предавањата во двете последни години, со забелешка за оние што поминале во наредните одделенија. Покачувањето на платата за наставниот персонал, врз основа на оваа одлука, уследило од 1 септември 1898 годин. За да се извршат поуспешно интенциите на наредбата-упатството, бил назначен уште еден училишен инспектор за Епир и Албанија, а инспекцијата на влашките училишта во Македонија му била доверена на Апостол Маргаритис, и тоа само за основните училишта.

Инспекторот бил задолжен да доставува извештаи до Министерството за просвета од својата посета за успехот на училиштата. Без тоа, не можело да бидат исплатени припадностите на учителите.

²⁸⁾ Theodor Burada, цитираното дело.

Мерките на министерот Спиру Харат не завршиле со тоа. На 1 септември 1898 година донел уште една одлука за поставување на Пацереа директор на влашката гимназија во Битола, а согледувајќи ја потребата од непосредно раководење на влашкото движење, решил да основе комитет со седиште во Битола, со задача да го следи и раководи влашкото движење во Македонија. Во врска со тоа, на 28 јули 1902 година го донесе решението под бр. 40921.

Во решението, меѓу другото, се вели:

„...Имајќи предвид дека е неопходно потребно контролата на романските школи и цркви во Отоманската Империја да мине веднаш во рацете на еден претставник на Министерството за просвета, што ќе може да ги решава разните проблеми, решавам

Да се формира комитет со седиште во Битола, ... Комитетот има задача и должност да ги следи и решава сите проблеми во врска со романските школи во Отоманската Империја. Ова решение е одобрено од Неговото величество“ ...“²⁹⁾

Основањето на Комитетот во Битола имало и цел да му се даде внатрешен карактер на влашкото движење, односно тоа да биде израз на стремежите и желбите на влашкото население да се образова на романски јазик, а не да е поттикнато и организирано од Букурешт, како што тврдела грчката пропаганда.

Комитетот почнал да функционира на 1 септември 1902 година, а престанал да работи на 1 април 1906 година, кога раководството на влашкото движење минало од Министерството за просвета на Министерството за надворешни работи на Романија.

Додека дејствувал Комитетот, биле преземани низа мерки за организационо зацврстување на влашките училишта во македонија.

Во согласност со одлука на Министерскиот совет на Романија, бил одобрен општ буџет за школите и црквите. Износот на буџетот за односно училиште зависел од бројот на учениците, а платата на учителот — од стажот и од школските квалификации; биле донесени училишни програми; биле печатени учебници приспособени со наставната програма на Турција, со измена само на дел од историја, за да бидат одобрени од турската цензура; женското училиште во Битола било организирано, колку што било можно, според примерот на сличните училишта во Романија; трговското училиште во Солун, во кое дотогаш наставата траела три години, било преведено како виша економска школа со шестгодишно школу-

²⁹⁾ Spîru Harat, 1911, Bukuresti.

вање; сите училишта првпат добиле школски прибор и мебел, била формирана служба што се грижела за здравјето и хигиената на учениците, делејќи им бесплатно лекови; било формирано друштво на влашките учители и професори, кое во Битола го издавало списанието „Лумина“ (Светлост); била отворена, исто така во Битола, библиотека со задача да ја шири литературата на македоноромански дијалект и др.

Резултатите од основањето на Комитетот во Битола се гледаат на крајот од 1903—1904 година. Според романските статистички документи, во Турската Империја тогаш работеле 93 влашки разни училишта со 5 117 ученици³⁰⁾

Во 1903 година, по предлог на министерот Спири К. Харат, романската влада отпуштила 600 000 леи посебен буџет наменет за изградба на цркви и училишта. Од тие средства е изградена влашката црква во Софија.³¹⁾

Од 1905 година бројот на влашките училишта, поради дејноста на грчките андарт, перманентно се намалувал. На грчките андарт им било наредено безмилосно да ги напаѓаат и уништуваат протационистите на влашкото движење, неговите просветни и културни институции, општините и сл.

Наставната програма на влашките училишта била приспособена според законот за образование на турската влада. За секоја измена на програмата во целост или поединечно, било потребно одобрение од надлежните турски власти. Извесна измена на програмата е направена кај предметите историја и веронаука. Измената се состоела во тоа што, покрај историјата на Турција, се учела и историјата на Романија, а во предметот веронаука се учела историјата на романската црква.

Во влашките училишта за основно образование, во кои наставата траела четири години, се учеле следниве предмети: буквар, читање, пишување, веронаука, сметање, географија и историја.

Во основните училишта се примале деца на возраст од 6—10 години за женски и 7—11 години за машки.

Учениците од двата пола учеле одделно. Таму каде што постоеле услови, се отворале посебни училишта за машки и женски. Во женските училишта наставата ја изведувале учителки.

Досега го изнесовме развитокот на влашките училишта во Македонија. Но, дејноста на романската пропаганда не била сведена само на тоа. Таа настојувала влашкото население да добие ист статус и права како и другите националности во Отоманска Турција.

³⁰⁾ Spiru Harat, 1911, Bukuresti.

³¹⁾ Исто.

Вистинско признание на еднакви права на Власите уследило дури на 10/23 мај 1905 година, што го дал султанот Абдул Хамид Хан II. Со султановата наредба Власите се здобиле со исти права како и другите националности во Турција. Имено, тие добиле право да формираат свои црковно-училишни општини, да избираат свои мухтари, неограничено да отвораат училишта и др.³²⁾

Решението на султанот да им признае на Власите еднакви права како и на другите националности за романската влада значело официјално признавање дека влашкото население во Турција претставува романска националност и, според тоа, грижата за неговата судбина нејзе ѝ припаѓа. Тргувајќи од тие позиции, таа решила од 1 април 1906 година раководството на влашкото движење во Турција да му го довери официјално на Министерството за надворешни работи.

За изработка на наставни планови и програми, избор на учебници, решавање на разните проблеми на наставниот персонал и други прашања сврзани со влашките школи воопшто во Турција, при Министерството за надворешни работи на Романија била формирана комисија на чело на двајца универзитетски професори.

Признавањето на правото на Власите да формираат свои црковно-училишни општини предизвикало реакција кај Грците. Грчките чети што дејствувале во Македонија, преку убиства и терор, настојувале да го спречат тоа, кое пак предизвика револт во Романија. Во цела Романија биле организирани протесни митинзи против Грција, а во градот Ѓурѓу било запалено грчкото знаме, што довело до прекинување на грчко-романските односи.

Романската пропаганда официјално ја прекинала својата дејност со поделбата на Македонија меѓу трите балкански држави.

Со изнесеново, јасно, ни најмалку не е исцрпена дејноста на романската пропаганда во Македонија. Покрај тоа, не е даден одговор на многу суштествени прашања, како што се: каков бил одразот на влашката пропаганда во борбата на македонскиот народ за своја еманципација против грчкото духовно ропство и Егзархијата, односот спрема ВМРО и Илинденското востание, односот спрема другите пропаганди во Македонија, улогата на влашкиот елемент во оформувањето на граѓанската класа во Македонија и др. Секако тие прашања заслужуваат посебно и детално иследување.

³²⁾ B. D. Amnicul, *Romani din Peninsula Balcanica*, Bukuresti 1938.